

Марына Свістунова

Мінск, Беларусь

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ЖЫРОВІЦКАГА РУКАПІСУ ПАЧАТКУ XVII СТ.

У 1983 г. у выданні “Беларуская лінгвістыка” быў апублікаваны артыкул “Невядомы помнік палемічнай літаратуры XVII ст. (“О образех, о реликвах”)", падрыхтаваны А. І. Мальдзісам, І. І. Крамко.¹ У артыкуле паведамляецца, што гэты і яшчэ адзін твор-паданне пра жыровіцкую ікону божай маці былі напісаны манахам Феадосіем у 1622 г. Творы былі адшуканы ў рукапісным зборніку XVI – XVII стст. у фондзе П. Дабрахотава² пад № 38 (11.9.21).³ Менавіта аўтары артыкула ўвялі ва ўжытак назву – “О образех, о реликвах”, якую яны далі на падставе зместу твора і абазначаных у прадмове пытанняў. Цяжка не пагадзіцца з аўтарамі, якія напісалі: “Помнік заслугоўвае таго, каб стаць прадметам дэталёвага вывучэння з боку мовы і з боку літаратурнага”.⁴ І калі навукоўцы, што займаюцца вывучэннем гісторыі царквы на Беларусі, а таксама гісторыкі літаратуры выкарыстоўваюць твор як аб’ект даследавання, то ў поле зроку мовазнаўцаў тэкст дадзенага рукапісу не трапіў, прынамсі нам пра гэта невядома. Толькі ў артыкуле А. І. Мальдзіса, І. І. Крамко *Са скарбаў нашага старажытнага пісьменства* пададзена “папярэдняя ацэнка з моўнага боку” (у асноўным – заўвагі пра лексіку гэтага твора).⁵ Менавіта з боку мовы ён разглядаецца ў нашым артыкуле, праўда, само даследаванне не прэтэндуе на званне дэталёвага. Гэта, хутчэй, асобныя назіранні над мовай твора.

Як заўважыў А. І. Жураўскі, “рукапісная літаратура знаходзілася пад больш моцным уздзеяннем жывога вымаўлення ў параўнанні з друкаванымі помнікамі”.⁶ Менавіта таму нашу ўвагу ў дадзеным тэксце прыцягнулі найперш тыя формы, якія, знаходзячыся ў

¹ А. І. Мальдзіс, І. І. Крамко, *Невядомы помнік палемічнай літаратуры XVII ст. (“О образех, о реликвах”)", “Беларуская лінгвістыка”, Мінск 1983, вып. 24, с. 55-61.*

² Выкладчык Літоўскай духоўнай семінарыі П. Дабрахотаў у 30-я гг. XIX ст. вывез частку кніг і дакументаў з бібліятэкі Жыровіцкага манастыра. Фактычна Дабрахотаў захаваў гэтыя рарытэты – іх папросту знішчыла б цензура “па выяўленню і замене ўніяцкіх кніг”, ініцыяваная мітрапалітам Іосіфам Сямашкам пасля “воссоединения” 1839 г. П. Дабрахотаў сабраў выключную калекцыю старажытных кніг і дакументаў, якая ў 1908 г. была набыта Імператарскай акадэміяй навук у Санкт-Пецярбургу і з якой “по данным Н. Николаева, на сегодняшний день известны 52 рукописные книги из 537 обозначенных в описи библиотеки 1810 г. и более ста печатных книг с шифром библиотеки” (http://minds.by/stupeny/nomera/6/st6_40.html).

³ Знаходка аказалася запатрабаванай, пра што сёння сведчыць факт змяшчэння тэксту ў Інтэрнэце – гл. http://starbel.narod.ru/feodos_oobr.htm. Справядлівасці дзеля трэба сказаць, што гэта было ўжо другое адкрыццё твора – у 1912 г. П. М. Жукоўскі апублікаваў кірылічны тэкст твора (існуе і старажытны пераклад на польскую мову) у нататцы “Неизданное русское сказаніе о Жировицкой иконѣ Божіей Матери” (гл. *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ*, 1912, т. XVII, кн. 2).

⁴ А. І. Мальдзіс, І. І. Крамко, *Невядомы помнік...*, с. 55.

⁵ А. І. Мальдзіс, І. І. Крамко, *Са скарбаў нашага старажытнага пісьменства*, [у:] *Помнікі культуры: новыя адкрыцці*, Мінск 1985, с. 128-132.

⁶ А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск 1979, с. 244.

межах тагачасных агульнапрынятых правіл пісьменства, тым не менш у сукупнасці сваёй вылучаюць гэты твор з шэрага іншых, ствараюць толькі яму ўласцівы моўны малюнак. Яны сведчыць не толькі пра характар мовы тагачаснага пісьменства, але і пра чалавека, што напісаў твор – манаха Феадосія: якую ён меў адукацыю, з якіх земляў паходзіў і нават якія меў рэлігійныя перакананні.

Пра рэлігійныя перакананні аўтара найбольш яскрава гаворыць сам змест твора і выкарыстаная ў ім аргументацыя, аднак многае можа паведаміць і група ўжытых аўтарам слоў, што ўзыходзяць да грэчаскай мовы: назоўнікі *кафоликъ*, *кафолицтво*, прыметнік *кафолицкій*. У тэксце знаходзім: *абы^с ... умел ... пра^ды кафоли^кое борони^т* (2); *а то бы бы^л велики^с вступъ до гереты^цства которое "вне свою потваръ на кафолики кладе^т", "кобы то было ба^лвохвал^{ст}во **в**образы в цркви м^лть* (2 адв.); *Але то все фа^лшь, што геретыц^{ст}во малюетъ а то естъ все пра^да, што кафоли^кство де^ржит* (2 адв.); ***в** тожъ пра^дивое кафолиц^кое выроз^уме^е **в** **в**образехъ* (4 адв.); *"ко далеко болиъ це^ркви кафолиц^кие маю^т бытъ **и** бо^лшомъ **и**шанова^ню* (10); *"ко на^д то церкве^с кафолиц^ки^х начин^н посвещонные и **в**образы маю^т бы^т чьчоны* (10); *Слу^шне тогды чын^н кафоликове. же ме^{ст}ца св^тые навешають до **в**ны^х с^н **к**и^нть. и дороги далекие поды^см^ють* (10); *Тыхъ с^н сло^г того свето^с и старода^вности це^рковное кафоли^ки милы^н деръжы и наслед^у* (11 адв.). Нават калі б не захавалася абсалютна ніякіх звестак пра самога Феадосія⁷, на падставе выкарыстання дадзеных лексем (*кафоликъ*, *кафолицтво*, *кафолицкій*) можна сцвярджаць, што ён быў уніятам. Пра гэта несумненна сведчыць тое значэнне, якое аўтар надае лексеме *кафоликъ* – ‘прыхільнік сапраўднай веры’ (*кафолицтва*). Для Феадосія такой сапраўднай верай з’яўляецца веравызнанне, заснаванае на каталіцкіх догматах і праваслаўнай абраднасці, што пашырылася на землях Вялікага Княства Літоўскага пасля Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 г. Неабходна адзначыць, што для тагачасных прыхільнікаў царкоўнага аб’яднання само яно ўспрымалася не як новая вера, а выключна як вяртанне да былога адзінства і еднасці, якое існавала да падзелу хрысціянства ў 1054 г. Аднак для гэтай формы вяртання, якая на мяжы XVI і XVII стст. стала фактам рэчаіснасці, неабходна была нейкая назва. Менавіта тады сярод прыхільнікаў аб’яднання і ўзнікла інтэнцыя называць яго *кафолицствомъ*, веру *кафолицкой*, а сябе *кафоликами*, што, як бачна, надзвычай паслядоўна праявілася ў творы “О образех, о реликвах”. Аднак гэтая інтэнцыя не здольная была стаць цвёрдым правілам, таму што так сама маглі называць

⁷ Феадосій (Баравік) падпісаўся пад адным з дакументаў 1620 г. як іераманах закону святога Васілія, настаяцель Віленскага манастыра Святой Жываначальнай Тройцы. У 1623 г. Феадосій браў удзел у рабоце Руцкай базыліянскай кангрэгацыі. У адным дакуменце 1648 г. узгадваецца як казначея (прапаведнік) Узнясенскага і Свята-Духаўскага базыльянскіх манастыроў у Мінску. У 1632 г. быў суперыёрам (настаяцелем) Жыровіцкага манастыра. Дата смерці невядомая. Звесткі ўзяты з выдання *Русский биографический словарь*: в 25 т., А. А. Половцев, Москва 1896-1918, т. Яблоновский – Фомин, с. 325.

сябе і католікі, і праваслаўныя, паколькі грэчаскае слова *katholikos* мае значэнне ‘ўсеагульны, галоўны’. Натуральна, і тыя, і другія, і трэція лічылі ўсеагульнай, галоўнай менавіта сваю веру. Застаецца толькі дадаць, што, па нашых назіраннях над тэкстамі рэлігійнай палемікі, успрыманне царкоўнага аб’яднання як асобнай канфесіі (!) і асобная назва для яго склаліся ў праваслаўным асяроддзі. Так, першы прыклад выкарыстання лексемы *унія* са значэннем ‘новая вера, асобная канфесія’ можна бачыць у словах праваслаўнага аўтара ананімнага твора пад назвай “Зачапка”, напісанага не пазней 1609 г.⁸

Працягваючы назіранні над лексічнымі адметнасцямі твора, можна адзначыць, што ў тэксце выкарыстана добравядомая ў рэлігійна-палемічных творах пачатку XVII ст. лексіка як славянскага, так і неславянскага паходжання. У тэксце шмат звычайных для літаратурна-пісьмовай мовы таго часу паланізмаў: *вышпотили* (1), *трутизна* (1 адв.), *лечь* (2 адв.), *вишел "кого* (3 адв.), *ублагалне* (4), *цноты* (5), *внутрьни^x* (5), *молис# за нами* (5), *та^mтыхъ* (5 адв.), *потужны^s* (6), *ки^lка кро^m* (7), *(до) жродла* (7), *сродзе* (7), *пе^pвишымъ* (7 адв.), *зыску маемъ* (8), *посв#цаемс#* (8), *оферъ* (8 адв.), *с# префал "т* (9), *ве^lце* (9 адв.), *wбецности* (9 адв.), *поединькова#* (10), *сличны^s* (10 адв.), *старушкови* (11) і інш.

Да запазычанняў з царкоўнаславянскай мовы ў тэксце можна аднесці, бадай што, асобныя лексемы з прэфіксам *пре-*, якія з’яўляюцца формамі найвышэйшай ступені параўнання: *(ку свет^s) пречысто^s* (2 адв.), *(ма^mки его) прѣстое* (5 адв.), *прѣ^cтое* (7). Граматычны ўплыў царкоўнаславянскай мовы можна бачыць і ў напісанні з канчаткам *-аго* прыметнікаў *цудо^oнаго* (1 адв.), *чудо^oнаго* (10), якія адносяцца да назоўніка *wбразъ*. Ва ўсіх іншых выпадках у дадзенай граматычнай пазіцыі выступае выключна канчатак *-ого*.

У канву аўтарскіх выказванняў часта ўплецены асобныя лексемы і нават цэлыя сказы з грэчаскай і лацінскай моў: *Кгре^uкие слова в ты^m су^m значне^sшые. посполите л["]триа богu, дулис люде^m, и аⁿгеломъ служи^m* (3 адв.); *дыференцые^s* (4 адв.); *экамень* (5), *интенъцыею* (5); *не матерhw а nh фа^pбо* (5); *выкоⁿтерфетоваⁿ* (5 адв.); *сукъце^cсыве* (6-6 адв.) і інш.

Усё гэта безумоўна сведчыць пра высокі ўзровень адукацыі аўтара дадзенага твора – чалавек, які веў палеміку, акрамя старабеларускай ведаў тагачасную польскую, царкоўнаславянскую, грэчаскую і лацінскую мовы.

⁸ Мяркуюць, што пад псеўданімам Хрыстафор Русін выступіў Іван Вішанскі (гл. *Иван Вишенский. Сочинения*, подготовка текста, статья и комментарии И.П. Еремина, Москва-Ленинград 1955, с. 229). С. Ц. Голубеў у кнізе *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники* (Киев 1883, т. 1, Приложение, с. 67-108) называў іншую дату – 1607 г. Сучасны беларускі даследчык І. В. Саверчанка ў манаграфіі *Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока* (Мінск 1998, с. 94-95) сярод першых антыўніяцкіх твораў называе *Артыкулы супраць лацінянаў, Зачапку Крыштафа Русіна, Сціслы адказ Феадула*. На яго думку, гэтыя творы напісаны з мэтай адразу выказаць “катэгарычную нязгоду з П. Скаргам” і з’явіліся ў хуткім часе пасля выхаду кніг апошняга. Такім чынам, адносна даты напісання *Зачапкі* можна знайсці розныя меркаванні – апошнія гады XVI ст., 1607, 1609.

Можна адзначыць своеасаблівае выкарыстанне аўтарам рукапісу дзвюх лексем: назоўнікаў *цудъ* (*чудъ*) і *диво*, а таксама вытворных ад іх прыметнікаў. У дадзеным тэксце лексемы *цудъ* (*чудъ*) і *диво* выразна і вельмі паслядоўна размяжоўваюцца паводле апазіцыі “станоўчы – адмоўны”. *Цудъ* (*чудъ*) – гэта ‘незвычайнае праяўленне боскай магутнасці і міласэрнасці’: “ко през розмаитые речы створонные цуда чини^л (1); [жи]ровицка” *церько*⁶, цудами слы^нчы (1 адв.); и того цудовнаго (образа – М.С.) борон”чы (1 адв.); то не нова” есть ре^ч... рел^нкв^нмъ ро^змаитымъ мо^н цудов чыне^н# удел”т (2); на^встаток^к цуда которых е^смы з по^нныхъ хвалы божое люде^с мо^ли дос”г^нуть выпиш^и (2); абы^с... набоже^нствомъ ку то^му ме^сци цудами вславленому пала^м (2); на^н бо² цуда при ни^х, и пре³ нихъ (абразы – М.С.), “ко и пре³ иные речы створонные чинить (5 адв.); “ко вбразы розмаитыми цудами па^н богъ въслав^нл (5 адв.); (нерукатворны абраз – М.С.) розмаитыми цудами слы^ни^л (6); Есть таки^с дру^ги^с в риме, которо² называют веротка⁹, и тотъ цудами слынетъ (6); А “ко много цудоное крови з него вытекло (6); в цудахъ которые с” при нем д^нли (6 адв.); чуда бо³ские (1); наша жировицъка” *церько*⁶, з обе^нности чудонаго вбраза маеть (10); не во вс^нхъ црк^вахъ. або местца^х с^тыхъ чуда панъ богъ хочеть м^нти (11); Бо не везде чуда чини^м (11 адв.); жировицъка# *це*^рковъ е^ст, цудами з ла^ски божое уве^нбена, уччона, и надана (11 адв.). Лексема *диво* мае значэнне ‘праціўны Богу надзвычайны ўчынак або дзеянне’: дивны^х блюзнерствъ ужываю^м (1); Геретицы вси едны^х артыкуло⁶ в^нры запрелис# ... а дру^ги^х дивными своими фа^ншырьствы выпиш^и (1); Саломо^н въ свое^с ц^ркви нароби^л хер^увимов розмаиты^х, лвовъ, воловъ, ф^рукто⁶ и ины^х рече^с диныхъ на што в пи^сме жа^дного росказа^н# не м^нль (4-4 адв.).

Нашую ўвагу прыцягнулі таксама назоўнікі *рытына* (*рытина*) і *рытье*, адзначаныя ў наступных кантэкстах: Не учыниши^ь прав^н соб^н рытины, а н^н жа^дного подобе^нства г^с и не будешъ его хвалити. а н^н с” клан”т, а н^н служы^м. Семдес”т прекладачо⁶ преложыли рытину идола^м. то е^ст ба^лванъ. (3); негде пи^смо не зоветъ правдивого вбразу ба^лваномъ, але тылькo рытины пога^нские такъ называетъ ижъ фа^ншивыхъ бого⁶ значыли (3-3 адв.); Греши^м тогды то^м проти⁶ приказа^ню божому, которы^с рытье. або подобе^нства ”кие чини^м, абы е за боги хвали^л. або фа^ншивыхъ боговъ знаками е удава^л. (4 адв.). Як вынікае з

⁹ Тут гаворка ідзе пра нерукатворны абраз – выяву ліка Хрыста на убрусе (плаце) або чрэпіі (чарапіцы) – які называюць Спас на Убрусе, Спас на Халсце, Святы Убрус, Святы Судар, Святы Мандыліён. Паводле паданняў, першая прыжыццёвая выява Хрыста ўзнікла цудоўным чынам, калі ён выцер твар платам (убрусам), на якім і адбіўся лік. Плат быў перададзены цару Эдэсы Аўгару. У заходнееўрапейскай традыцыі ўзнікненне нерукатворнага абраза звязваюць з імем праведнай жанчыны Веранікі, якая нібыта выцерла твар Хрысту, калі той нёс крыж на Галгофу. Існуе думка, што імя Веранікі ўзнікла ў гісторыі з абразом як скажонае лацінскае *vera icon* ‘сапраўдны, ісцінны абраз’. Як скажоны лацінскі выраз трэба разглядаць і назву абраз, пададзеную ў рукапісе – *веротка*. Як бачна са зместу рукапісу, Феадосій вельмі добра ведаў гісторыю і першага, і другога нерукатворнага абраз.

прыведзеных прыкладаў, назоўнікі *рытына/рытина* і *рытье* маюць тут значэнне ‘скульптура, якой пакланяюцца; ідал’. Картатэка *Гістарычнага слоўніка беларускай мовы* фіксуе назоўнікі *ритина, рицины, рытина, рытына*: 1. Узор, малюнак, выразаны на цвёрдых матэрыялах. 2. Ідал, кумір. Аднаведны інфінітыў знаходзім ў мове блізкага па часе стварэння Статута 1588 г.: *рыти* – ‘вырезать, гравировать’.¹⁰ У матэрыялах для слоўніка старажытнарускай мовы, сабраных І. Сразнеўскім, для інфінітыва *рыти* падобнае значэнне не фіксуецца, аднак там знаходзім назоўнік *рыти* – ‘л^нная работа (?)’.¹¹ Назоўнік *рытье* ў аналізуемым тэксце адзначаны толькі аднойчы, і ўтвораны ён ад інфінітыва *рыти* па той жа мадэлі, што і назоўнікі *битье, вытье, литье, питье* і інш. Ні ў слоўніках стараславянскай, ні ў слоўніках старажытнай польскай мовы адпаведныя значэнне дзеяслова і назоўнік намі не адзначаны, а таму яго можна лічыць набыткам старажытнай усходнеславянскай мовы.

Яшчэ адна лексема мае адметнае значэнне ў аналізуемым тэксце: *леска* – ‘жазло, сімвал царскай улады’: *В то^с скрини ховано тые реликв^н ... ка^оилницу, ведро золотое маючое ма^нни, деск^и ааронов^и, таблицы тестаме^нту (4); мае^н того прикла^о въ патриар^ххи и^нкове. которы^с поклони^нс^н ве^рхови де^ски иосифовое (7 адв.); И королева^н гестерь^н еловала ве^рхъ дески корол^н асвера. (7 адв.)*. Слоўнікі стараславянскай, старажытнай польскай і рускай моў дадзеную лексему (ці блізкія да яе па форме і значэнні) не фіксуюць, а вось ў *Гістарычным слоўніку беларускай мовы* знаходзім: *лещка* наз. ‘прут’.¹² Такім чынам, лексема *леска* можа лічыцца варыянтам, магчыма, індывідуальна-аўтарскім, старабеларускага назоўніка *лещка* і пашырае сямантыку апошняга.

У графіка-фанетычных адносінах мова дадзенага рукапісу не вылучаецца спецыфічнымі рысамі, яна цалкам адпавядае тагачасным літаратурна-пісьмовым нормам, арыентаваным на традыцыйны правапіс. Разам з тым некаторыя ўскосныя графіка-фанетычныя сведчанні, адлюстраваныя ў тэксце, дазваляюць сцвярджаць, што мове аўтара былі ўласцівы аканне і наяўнасць галоснага [э] на месцы этымалагічнага *ё (яця). Нашыя высновы грунтуюцца на наступных назіраннях. Па-першае, у тэксце адзначаны выпадкі акання, якія з’яўляюцца адлюстраваннем польскамоўнага ўплыву: *заран^нлис#* (2), *помнажа^нс#* (2) і *помнажа^сс#* (11 адв.), *полама^не* (2 адв.), *пога^ржан#* (2 адв.), *ба^нванъ* (3) (і яшчэ 8 формаў гэтага ж слова; узыходіць да стрж. *бълванъ* і ва ўсходніх славянаў часцей вядома з *о* ў першым складзе), *цаловала* (10) (параўн. *целовала* (7 адв.)), *цздрав#ло* (6 адв.) і *цздрав^нн#* (11) (параўн. *здоро^о* (2), *цздоровлена^н* (6 адв.)). Безумоўна, дадзеныя

¹⁰ В. Мякишев, *Язык Литовского статута 1588 года*, Краков 2008, с. 626.

¹¹ И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*: в 3 т., Москва 2003, т. 3, с. 212.

¹² *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып. 17, Мінск 1988, с. 25.

прыклады нельга разглядаць як прамое сведчанне акання, паколькі з літарай *a* адпаведныя словы пісаліся па-польску і з ёй жа сталі перадавацца ў старабеларускіх тэкстах. Разам з тым яны могуць разглядацца як ускосны доказ існавання акання ў мове аўтара – толькі калі ў мове самога аўтара існавала аканне, дадзеныя паланізмы маглі ўспрымацца арганічна. Па-другое, аўтар вельмі абмежавана выкарыстоўвае графему **h**, нягледзячы на тое, што яму добра вядомыя правілы традыцыйнага правапісу – нездарма формы назоўніка *вhра*, прыметніка *вhрный*, дзеепрыметніка *вhр"чы* адзначаны толькі з **h** ў корані (с. 1; 1; 2 адв.; 3 адв.; 5 адв.; 7; 7; 11), тое ж: *хлhба* (9 адв. – 3 разы), *лhтъ* (1 адв.), *дhла* (2), *чловhка* (3), *колhна* (5), *невhста* (6 адв.), *тhле* (9 адв.). Разам з тым знаходзім і варыянтныя напісанні *всhхъ* (1 адв.), але *все^m* (8; 11 адв.); *(не) грhшымо* (7 адв.), але *греши^m* (4 адв.), *(не) греши^m* (4 адв.), *(не) грешыⁿ* (7 адв.) і інш. Часам у граматычных формах, дзе пісаўся **h**, ён замяняецца на *e*. Асабліва выразна гэта бачна на прыкладзе назоўнікаў з былой асновай на **ō* ў форме меснага склону адзіночнага ліку, якія традыцыйна павінна была афармляць флексія **-h**, адзначаная ў тэксце толькі двойчы: *(в) беритh* (6; назва горада) і *(в) мнозьствh* (9). Ва ўсіх астатніх выпадках замест **h** выступае *e*: *(в) писме* (1); *(в) законе* (2 адв.); *(в) пи^cме* (4 адв.); *(w) wбразе* (5, 6, 6 адв.); *(в) мhсте* (6); *(в) месте панеаде* (6 адв.); *(на) ме^{cm}це* (6 адв.); *(по) фараwне* (7 адв.); *(в) старомъ) законе* (8 адв.); *(в) харране* (9); *(в^s) ерусалиме* (10 адв.); сюды ж можна дадаць і *(в) тhле* (9 адв.); *(на) небе* (9 адв.). Назоўнікі з былой асновай на **ā* замест традыцыйнай флексіі **-h** ў дадзенай граматычнай пазіцыі аформлены выключна канчаткам *-e*: *(по) стороне* (4); *(в) фикгUре* (8); *(въ) wсобе* (9 адв.); *(в) wсобе* (9 адв.); *(при) сажа^eце* (11). Дадзеную адметнасць можна разглядаць як сведчанне таго, што ў мове аўтара на месцы былога **ě* выступаў галосны [э], а не дыфтангічны рэфлекс, інакш аўтар выразна адчуваў бы адметную якасць гэтага гука і мог бы перадаваць яе на пісьме праз напісанне **h**.

Формы займенных часцін мовы жаночага роду адзіночнага ліку роднага склону прадстаўлены ў аналізаваным тэксце з канчаткам *-oe/-ee*, які пераважаў у старабеларускай мове¹³: *всее* (1), *насѣ^hшое* (1 адв.), *а^hгеⁿское*, *выреченое*, *божое*, *кафоли^uкое* (2), *пра^eдивое* (3), *вну^mр^hное*, *"^hкое* (3 адв.), *жа^oное* (4 адв.), *прѣ^hстое*, *своее* (5 адв.), *цудо^eное* (6), *вло^cское* (6 адв.), *сѣ^hтое* *прѣ^cтое*, *присто^sное* (7), *иосифовое* (7 адв.), *божое* (8), *божое* (8 адв.), *збаве^hное* (8 адв.), *божое* (9), *х^cвое* (9 адв.), *бѣ^hное* (10), *королевое мUринское*, *Λ^hправи^uющее* (10 адв.), *ерUсалимское* (11), *це^eковное* (11 адв.), *божое* (11 адв.). Толькі аднойчы ў дадзенай граматычнай пазіцыі адзначаны канчатак *-ой*: *(до службы) божой* (8 адв.).

¹³ А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, *op. cit.*, с. 151.

Сярод дзеяслоўных асабліва паказальнымі з'яўляюцца формы цяперашняга часу 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку. Бясспрэчныя формы адзіночнага ліку з канцавым *-ть* не адзначаны наогул, акрамя формы ад інфінітыва *быти*. Выключна паслядоўна аўтар выкарыстоўвае форму *есть* (24 напісанні; 19 напісанняў *e^{cm}* могуць разглядацца як яе графічны варыянт). Толькі аднойчы зафіксавана форма без канцавога *-т*: *указуе* (8 адв.). 17 формаў (20 напісанняў) I спражэння ўжыты з канцавым *-ть*: *малюетъ* (2 адв.), *зоветъ* (3), *называетъ* (3), *заказуетъ* (3 адв.), *(с#)детъ* (5), *узычаетъ* (5 адв.), *пишетъ* (6), *слынетъ* (6), *переставаетъ* (7), *(с")ст"гае^{mb}* (7 адв.), *((с")стегаетъ* (7 адв.)), *маетъ* (7 адв.; 10), *(с")дотыкае^{mb}* (8), *(с")оферуе^{mb}* (9), *посвещаетъ* (9), *wписуе^{mb}* (10 адв.), *хочетъ* (11; 11), *даетъ* (11 адв.). 4 формы (8 напісанняў) II спражэння таксама выступаюць з канцавым *-ть*: *све^oчитъ* (4), *сведчитъ* (6 адв.), *све^mчитъ* (7), *чинитъ* (5 адв.), *чынитъ* (11 адв.), *горьдитъ* (7), *мови^{mb}* (9), *мовитъ* (10 адв.). Іх прачытанне не дапускае ніякай варыянтнасці, чаго нельга сказаць пра астатнія формы. Так, напрыклад, адзначаны выпадкі, калі адная і тая ж граматычная форма выступае ў розных графічных выглядках: *заказуетъ* (3 адв.) і *заказуе^m* (3 адв.), *све^oчитъ* (4) і *сведчи^m* (4), *пишетъ* (6) і *пише^m* (6), *мовитъ* (10 адв.) і *мови^m* (9), *чынитъ* (11 адв.) і *чйни^m* (11 адв.). 3 улікам гэтага, на нашу думку, у дадзеным тэксце формы з выносным *т* трэба разглядаць як формы з канцавым *-ть*, паколькі менавіта яны прэвалююць у дадзенай граматычнай пазіцыі. Гэта 19 формаў I спражэння: *кладетъ* (2 адв.), *розуметъ* (3), *придаетъ* (3 адв.), *клан#е^m(с")* (3 адв.), *заказуе^m* (3 адв.), *мае^m* (5 адв.), *пише^m* (6), *иле^m* (6), *выписуе^m* (7), *(с#)гневае^m* (7), *выражае^m* (7), *преступаетъ* (7 адв.), *выставуетъ* (8), *бере^m* (8), *устае^m* (9 адв.), *мав"е^m* (9 адв.), *залецае^m* (10 адв.), *uзычае^m* (11), *wбирае^m* (11 адв.) і 10 формаў (17 напісанняў) II спражэння: *мови^m* (1 адв.; 4; 7 адв.; 8 адв.; 8 адв.), *боли^m* (2 адв.), *де"жи^m* (2 адв.), *залежи^m* (3 адв.), *сведчи^m* (4), *греши^m* (4 адв.; 4 адв.), *чини^m* (4 адв.; 4 адв.; і *чйни^m* (11 адв.)), *бежы^m* (5), *чйи^m* (7), *значы^m* (8). Больш складана вызначыць, як трэба чытаць 5 напісанняў з канцавым *т*, якіх няма ў адзінства – на канцы няма ні *ъ*, ні *ь*: (I спражэнне) *смакует* (1 адв.), *клан"ет с"* (3 адв.), *зостае* (9 адв.) і (II спражэнне) *мовит* (3 адв.; 11). Такім чынам, для дадзенага твора ў адзначанай граматычнай пазіцыі ўласцівы формы з канцавым *-ть*, і гэты факт з'яўляецца вельмі паказальным, таму што веданне царкоўнаславянскай і польскай моў магло і павінна было паўплываць на іх напісанне: замест *-ть* магло выступаць спалучэнне *-тъ* (як гэтага патрабаваў царкоўнаславянскі правапіс), або канцавы *т* мог наогул апускацца (як гэта было ў польскай мове). Тое, што аўтар досыць паслядоўна захоўвае канцавы *-ть*, здавалася б, гаворыць пра наяўнасць гэтай моўнай адметнасці ў яго роднай гаворцы. Дадзеныя сучаснай дыялекталогіі адсылаюць нас у пошуках адпаведных тэрыторый найперш да паўночна-ўсходніх беларускіх гаворак, дзе канцавы *-ть*

ужываецца шырока, а таксама да гаворак, пераходных паміж асноўнымі дыялектамі.¹⁴ Аднак зона пашырэння дадзенай моўнай адметнасці на пачатку XVII ст. была, безумоўна, іншай. Не выключана таксама, што гэтую адметнасць сам аўтар успрымаў як рысу літаратурнай мовы і яна наогул не звязана з жывым маўленнем. На апошнюю думку наводзіць і той факт, што іншыя моўныя адметнасці твора, якія знайшлі ўвасабленне ў гаворках, апелююць да паўднёва-заходняга дыялектнага масіву.

Цалкам карэлююць з вышэйпрыведзенымі назіранні над формамі 3-й асобы множнага ліку дзеясловаў цяперашняга часу. Так сярод усіх формаў толькі адна пададзена з канцавым *-ть*: *назвають* (1). Астатнія размяркоўваюцца наступным чынам: з канцавым *-ть* выступаюць 7 формаў (10 напісанняў) І спражэння: *мають* (5; 10 адв.; 11), *удають* (5), *назвають* (6), *выражаю^{mb}* (7) (*выражают* (10)), *невежають* (10), *поды^sмють* (10), *починаю^{mb}* (11 адв.); 4 формы II спражэння: *блуд^hть* (1 адв.), *вид^hть* (4 адв.), *велб^hть* (7), *с^hкуп^hть* (10); прачытанне яшчэ 23 напісанняў небяспрэчнае: I спражэнне – *ужываю^m* (1), *цыⁿлю^m* (1), *титул^юю^m* (1), *чытаю^m* (1), *знаю^m* (1), *дбаю^m* (1), *гину^h* (1 адв.), *могу^m* (3), *шаную^m* (7 адв.), *гневаю^с "* (7 адв.), *милую^m* (9), *посвещаю^m* (9 адв.), *розумею^m* (9 адв.), *маю^m* (10; 10; 10 адв.), а таксама (II спражэнне) – *вид^h "* (4 адв.), *чт^h "* (7), *мис^h "* (8 адв.), *с^hпрефал^h "* (9), *чын^h "* (10) (*чын^h "* (11)), *мов^h "* (11). Двойчы якасць канцавога *т* ніяк не пазначана: *шануют* (9), *блуд^hт* (4 адв.). Можна было б трактаваць такія напісанні, як формы з канцавым *-ть*, аднак, па-першае, яны наогул не ўласцівы дадзенаму тэксту і, па-другое, мае месца і напісанне адной з іх з канцавым *-ть*: *блуд^hть*. Варыянтныя напісанні адзначаны яшчэ ў двух выпадках: *вид^hть* (4 адв.) і *вид^h "* (4 адв.), *мають* (10 адв.) і *маю^m* (10 адв.). Усё гэта сведчыць, на нашу думку, на карысць таго, што і іншыя формы 3-й асобы множнага ліку дзеясловаў цяперашняга часу, напісаныя ў гэтым тэксце з выносным *т*, верагодна, варта разглядаць як формы з канцавым *-ть*. Такія напісанні шырока ўжываліся ў старабеларускі перыяд.¹⁵

Формы цяперашняга часу 1-й асобы адзіночнага ліку выяўлены ў помніку ў трох варыянтах, па-рознаму прадстаўленых у колькасных адносінах: 10 формаў на *-мъ* (14 напісанняў): *моли^m* (5) (*моли^mс^h* (7 адв.)), *мови^m* (5), *ужывае^m* (5), *став^hемъ* (5 адв.), *упадае^{mb}* (7 адв.) (*упадае^m* (7 адв.)), *мае^m* (7 адв.) (*маемъ* (8; 9 адв.)), *чынимъ* (8), *стаемъ* (8), *посв^hцае^mс^h* (8), *будуе^m* (8); 6 формаў на *-мо* (10 напісанняў): *малюемо* (3), *маемо* (4 адв.; 5; 5 адв.; 5 адв.), *мил^юемо* (4 адв.), *упадаемо* (5), *чт^hмо* (5 адв.) (*читимо* (8)), *гр^hшымо* (7 адв.); форма на *-мы* адзначана толькі аднойчы: *кл^h "н^h "мыс^h "* (5). Такім чынам, найбольшая колькасць прыходзіцца на долю формаў з канцавым *-мъ*, хаця доля

¹⁴ Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, Мінск 1963, карты 148, 149, 153.

¹⁵ А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, *op. cit.*, с. 249.

напісанняў з *-мо* таксама значная. У творах канца XVI – першай паловы XVII стст. формы на *-мо* ўжываліся шырока і нават “набылі значэнне варыянтнай нормы”.¹⁶

Звяртаюць на сябе ўвагу выяўленыя ў рукапісе двухкампанентныя формы плюсквамперфекта: *wnы^s wбразъ бы^l малеваны^s wт лuki стѣго, и досталс[”] бы^l св[”]тому никодимови* (6); *w wбразе хсѣомъ которо^c невѣста w^p кровотоку uздоровлена[”] пре^oдомо^m своимъ на высоко^m ме^{cm}цу в месте пенеаде названо^m поставила была* (6 адв.); у наступным прыкладзе асабліва выразна бачна семантычнае значэнне плюсквамперфекта, які абазначаў мінулае дзеянне, што адбывалася раней за нейкае іншае мінулае дзеянне: *wдному иконокл[”]стѣ, псователеви wбразо^g, тварь камене^m ро³бита была. ижъ wⁿ пре^oтымъ тварь wбраза стѣое прѣ^cтое розби^l бы^l* (7); *Приехалъ мовить былъ поклонитисѣ до ерѣлм^u. не недаре^mне. а не по[”]ково^u посполито^s потребе, але жебы^c поклони^m* (10 адв.). Невыпадкава і тое, што тры з чатырох выяўленых формаў плюсквамперфекта адзначаны на сумежных старонках (6, 6 адв., 7), на якіх прыведзены сведчанні аб цудах і пакараннях, звязаных з абразамі. Мова гэтага ўрыўка вельмі эмацыянальная, носіць апавядальны характар і досыць блізкая да жывога маўлення. А паколькі катэгорыя плюсквамперфекта была ўласціва тагачаснай народна-дыялектнай мове, што шырока засведчана найперш помнікамі дзелаваго пісьменства¹⁷, то знайшла яна сваё выражэнне і ў дадзеным урыўку.

Сярод інфінітыўных адзначаны формы з постфіксамі *-ти* і *-ть*. Адночы выкарыстаны інфінітыў з былой асновай на *-к-*: *сто^lчы* (6 адв.). Выпадкі выкарыстання скарачанага постфікса *-ть* прадстаўлены па сутнасці толькі 9 дзеяслоўнымі формамі: *дос[”]гну^{ть}* (2), *завесить* (4), *хвалить* (4), *братъ* (5), *мовить* (11), *читить* (10), *чынить* (10), у тым ліку і формы *м^hть* (2; 2 адв. – 3 разы) (*метъ* (5 адв.)) і *быть* (3; 7; 8 адв.; 10). У параўнанні з гэтымі лічбамі 18 формаў з постфіксам *-ти* выглядаюць больш прадстаўніча: *прити* (2 адв.), *хвалити* (3), *м^hти* (3 адв.), *учыни^{mu}* (4 адв.), *чынити* (5; 11 адв.), *поставити* (6 адв.), *скину^{ти}* (6 адв.), *гневати(сѣ)* (7 адв.), *тыкати(сѣ)* (8 адв.), *клан[”]ти(сѣ)* (9), *нести* (9 адв.), *розумети* (9 адв.), *сто[”]ти* (9 адв.), *зъз^uти* (10), *дознавати* (10 адв.), *видети* (10 адв.), *писати* (11 адв.), *кластисѣ* (11 адв.). 3 інфінітывы выступаюць з абодвума постфіксамі: *м^hти* (3 адв.) – *м^hть* (2 адв.), *хвалити* (3) – *хвалить* (4), *чынити* (5) – *чынить* (10 адв.). У двух выпадках якасць канцавага *т* не абазначана: *пон[”]т(сѣ)* (2 адв.), *(сѣ) клан[”]т* (3). 17 інфінітыўных формаў (20 напісанняў) перадаюцца з выносным *т*: *ро³голоша^m* (1 адв.), *таи^m* (1 адв.), *дава^m* (1 адв.), *удел^{”m}* (1 адв.), *навежа^m* (1 адв.; 10), *запира^m* (1 адв.), *борони^m* (1 адв.), *пала^m* (1 адв.), *помнажа^mсѣ* (1 адв.), *служы^m*

¹⁶ Ibid., с. 247.

¹⁷ Ibid., с. 222.

(3), *бы*^м (3 адв.; 10), *учыни*^м (4) (*учини*^м (8)), (*с*^м) *затои*^м (6), *хоте*^м (8), *шанова*^м (8 адв.), *поклони*^м (10 адв.), *шuka*^м (11). У сувязі з тым, што пры расшыфроўцы такіх напісанняў “арыентавацца трэба на пераважаючыя ў помніку формы”, а таксама з улікам таго, што “асноўнай нормай старабеларускай пісьменнасці быў інфінітыў на *-ти*”¹⁸, то і напісанні з выносным *т* можна трактаваць як формы з постфіксам *-ти*. Праўда, такая сітуацыя нічога не можа паведаміць пра дыялектную аснову мовы аўтара, што звязана са значным пашырэннем інфінітываў на *-ти* ў старабеларускай мове.¹⁹

Некаторыя моўныя адметнасці наводзяць на думку пра тое, што аўтарам твора быў чалавек, які цудоўна валодаў польскай мовай, аднак сам ён быў носьбітам мовы ўсходнеславянскай. Так, на с. 10 адв. знаходзім форму ўмоўнага ладу: *Абысмы и мы ... или на ме^сца светые з набоже^нство^м*. Звычайна ў такіх канструкцыях, якія сваім ўзнікненнем абавязаны польскай мове, на асобу паказвае форма *абысмы*, і таму ўжыванне займенніка *мы* з’яўляецца збытковым. Да таго ж такія часціцы не былі ўласцівы жывой мове.²⁰ Верагодна, усё гэта і тлумачыць, чаму аўтар выкарыстаў такое таўталагічнае спалучэнне. І яшчэ. Імя цара Эдэсы, якому, паводле падання, Хрыстос перадаў плат з уласнай выявай – нерукатворны абраз, у тэксце рукапісу пададзена як *Абагарь* замест традыцыйнага *Авгарь/Абгарь*. Узнікненне галоснага ў цяжкім для вымаўлення збегу зычных здаўна вядома беларускай мове (напрыклад, *віхор, бабёр, карабель, рубель* і інш.).

На падставе моўных адметнасцей рукапісу, якія маюць адбітак і працяг ў дыялектнай мове, можна паспрабаваць лакалізаваць паходжанне аўтара. Найбольш верагоднай тэрыторыяй, на нашу думку, з’яўляюцца ваколіцы Слоніма, або землі прыкладна паміж гэтым горадам, Навагрудкам і Нясвіжам. Праўда, дадзеныя *Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы*, на які мы абапіраліся²¹, фіксуюць стан гаворак на сярэдзіну мінулага стагоддзя, і на пачатку XVII ст. маюць быць, безумоўна, іншым. Тым не менш, нават з улікам таго, што перыферыя пашырэння той ці іншай моўнай з’явы за чатыры стагоддзі змянілася, акрэсленая тэрыторыя ўяўляецца нам патэнцыйным месцам паходжання аўтара рукапісу. І яшчэ адно цікавае і вельмі важнае сведчанне: у 1677 г. кароль Ян II Казімір перадаў Жыровіцкаму манастыру ў валоданне вёскі Була і Баравікі.²² Лагічна дапусціць, што знаходзіліся яны непасрэдна ад манастыра. І сапраўды, у Слоніўскім павеце ў канцы XVI ст. існавала вёска Була.²³ А на карце сучаснага Слоніўскага раёна

¹⁸ *Ibid.*, с. 315.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibid.*, с. 286.

²¹ *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*, Мінск 1963, карты 1, 18, 34, 119, 120, 148, 149, 150, 153, 156, 157, 179, 175.

²² *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, т. 1, Мінск 2006, с. 632.

²³ *Ibid.*, т. 2, с. 587.

прыкладна за 28 км на поўдзень ад райцэнтра і за 19 км ад Жыровіч знаходзім вёску Була, а паміж ёй і Жыровічамі размяшчаецца і вёска Баравікі (прыкладна 18 км ад Слоніма і 11 км ад Жыровіч). Цалкам верагодна, што манах Феадосій атрымаў мянушку Баравік, таму што быў выхадцам з вёскі Баравікі, якая сваю назву атрымала хутчэй ўсяго з-за таго, што некалі яе першыя жыхары пасяліліся ў бары. Невыпадкава побач знаходзім вёскі з “ляснымі” назвамі *Залессе* і *Добры Бор*.²⁴ Такім чынам, гіпотэза пра дыялектную аснову мовы аўтара рукапісу падмацоўваецца гістарычным фактам, калі дапусціць паходжанне Феадосія з вёскі Баравікі, што на Слонімшчыне.

²⁴ *Ibidem.*